

“AZER” POEMASI VE “AZER”İN PERSPEKTİFİNDEN HÜSEYİN CAVİD*

Ali EROL**

Özet:

Azerbaycan edebiyatında “millî-ictimai” devir olarak adlandırılan XX. yüzyılın ilk çeyreğinde, gerek ferdî, gerek sosyal, gerekse siyasi ve tarihî çalışmaları ile romantik söylemin en yetkin örneklerini vermiş isimlerden birisi de Hüseyin Cavid’dir.

Hüseyin Cavid’in, Sovyet yıllarında uzun süreli bir çalışmanın ürünü olarak kaleme aldığı “Azer” poeması, hem şekil, hem de muhteva açılarından, diğer çalışmalarından farklılık arz eder.

Cavid’in 1920’lerde başlayarak, 1937’ye kadar; uzun bir süre üzerinde çalıştığı eser, Azerbaycan edebiyatında modern-manzum bir destan örneği olarak kabul edilmektedir.

Eserde şekil açısından dikkatleri çeken ilk husus, poemanın, çoğu müstakil bölümler halinde düşünülmüş olmakla birlikte, bir bütünüün parçaları olarak sıralanmış küçük hikâyelerden teşekkül ettirilmiş olmasıdır. Şair böylelikle aruz ve hece vezinlerini, bunların farklı kalıplarını karışık olarak kullanabilme imkânı bulmuştur.

Bu yöntem diğer taraftan şaire vurguyu alt başlıklar hâlinde öne çıkarma ve hayata dair farklı konulardaki görüşlerini dile getirebilme imkânı tanımıştır. “Garba Seyahat”, “Yurdsuz Çocuklar”, “Mescidde”, “Yaşamak ve Yaşatmak” gibi ara başlık ve bölümler halinde pek çok konunun güncellendiği eserde, hemen bütün boyutları ile Cavid’in hayat felsefesini bulmak mümkündür.

Anahtar kelimeler: Azerbaycan edebiyatı, Hüseyin Cavid, “Azer” Poeması.

* Bu makale, 19-25 Nisan 2010 tarihinde Çeşme’de gerçekleştirilen II. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kongresi’nde sunulan bildiri metninden hazırlanmıştır.

** Prof. Dr., Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Bornova-İzmir, erolali99@gmail.com.

The Poem "Azer" and Huseyin Cavid from the Perspective of "Azer"

Abstract:

The first quarter of the 20th century is known as a movement of "national-social consciousness" in Azerbaijani literature and Hüseyin Cavid, who wrote about social, political and historical issues, is one of the important names who authored the most prominent examples of romanticism.

Hüseyin Cavid's poem "Azer" is a work of extensive study written during the Soviet regime and marked by its unique features in terms of content and style.

It took Cavid an extensive period (from 1920s to 1937) to complete his poem and once completed the poem has been widely accepted as an example of modern-verse epic in Azerbaijani literature.

One of the distinctive features of the poem's form is that it is composed of small self contained stories, yet those smaller units integrating into the whole poem. That gave Cavid an opportunity to use aruz prosody and syllabic meter and their alternating patterns in his poem.

Cavid also had the opportunity to emphasize different points in sub-headings and write about different views about his perspective of life. Cavid presented an extensive and updated array of topics in different sub-headings and parts such as "Garba Seyahat", "Yurdsuz Çocuklar", "Mescidde" and "Yaşamak ve Yaşatmak". "Azer" is a unique work where we can encounter Cavid's philosophy and his perspective of life in almost all dimensions.

Keywords: Azerbaijani literature, Hüseyin Cavid, The Poem Titled Azer.

XX. yüzyılın başlarında yeni bir çehreye bürünen Azerbaycan edebiyatının yenilikçi isimlerinden Hüseyin Cavid (1882-1941) Nahçıvan'da doğmuştur. İlkokulu bir mollahanede tamamlamış, ardından Rus-Tatar okullarından Mekteb-i Terbiye'ye devam etmiştir.

1904 yılında edebî çalışmalarına başlayan Cavid'in ilk kalem tecrübelerini, "Gülçin" ve "Arif" imzaları ile yazdığı Türkçe ve Farsça şiirler oluşturur.

Türkiye'de bulunduğu 1906-1909 yılları arasında "Hüseyin Salık" ve "Cavid" müstear adları ile şiirler yayımlayacak olan Cavid, 1937'ye kadar Tiflis, Bakû, Nahçıvan ve Gence gibi merkezî bölgelerde öğretmenlik hizmetinde bulunmuştur.

Sanatsal faaliyetleri kapsamında 1910 yılına kadar daha çok lirik ve ferdi şiirleri ile dikkat çekecek olan Cavid'in bu tür çalışmalarında oldukça zengin bir bakış açısı mevcuttur. Ejder İsmayılov bu konuda şunları söyler:

"Hüseyin Cavid romantizmi öz bedii estetik meişetine göre Azerbaycan medeniyetinin derin tarihi qatlarına bağlı olmuş, Şerq bedii düşüncesinden, felsefesinden, o cümleden pantéist görüşlerden qıdalanmış, Avrupa Rus edebiyatlarının en'enelerinden millî zeminde behrelenmiştir. Onun istifade étdi-

yi menbeler ne qeder geniş, rengarenq olsa béle, onları özünün milli poétik düşünce tarzine, poéziyasının ahengine, min bir çalarlı musiqisine uyqunlaşdırmuş, öz orijinal yaradıcılıq fealiyyetine, şair 'men'ine sadiq qalmış, şəxsiyyetini bütövlüyünü tesdiqləmişdir.” (İsmayılov 1983;5)

Hüseyn Cavid'in 1910'da kaleme aldığı “Ana” adlı eser, Azerbaycan edebiyatında ilk manzum dram unvanına sahiptir. Bu tarihten itibaren daha çok siyasî ve sosyal problemlere yönelecek olan şair, Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin kurulduğu yıl olan 1918'e kadar “Keçmiş Günler”, “Bahar Şebnemleri”, “Ana”, “Şeyda”, “Şeyh Sen'an”, “İblis” gibi manzum ve mensur çok sayıda eser ortaya koymuştur.

Sovyet devri olarak anılacak olan 1920'li yıllardan itibaren “Peygamber (1922)”, “Topal Teymur (1925)”, “Uçurum (1926)”, “Siyavuş (1933)”, “Hayyam (1935)”, “Köroğlu (senaryo)” gibi çalışmaları ile daha çok tarihî olay ve şahsiyetlere yönelecek olan Cavid, araştırmamıza bildirimize konu olan “Azer” poemasını da yine bu dönemde kaleme almıştır.

Hüseyn Cavid'in 1920'lerde başlayarak, tutuklanacağı yıl olan 1937'ye kadar uzun bir süre üzerinde çalıştığı “Azer” poeması, modern-manzum bir destan olarak da tanımlanmakta olup Azerbaycan edebiyatı için yeni bir “janr” olma özelliği taşır. “Garba Seyahat”, “Yurdsuz Çocuklar”, “Mescidde”, “Yaşamak ve Yaşatmak” gibi ara başlıklarla pek çok konunun gündeme taşındığı, “Azer” vasıtası ile mülahazaların ortaya konulduğu söz konusu eserin asıl dikkat çekici yönü ise, Cavid'in hayat felsefesini hemen bütün boyutları ile özetler bir nitelik arz ediyor olmasıdır.

Eserde şekil açısından dikkatimizi çeken ilk husus, poemanın pek çoğu müstakil bölümler halinde düşünülmüş olmakla birlikte, bir bütünün parçaları olarak sıralanmış küçük hikâyelerden teşekkül ettirilmiş olmasıdır. Şair böylelikle aruz ve hece vezinlerini, bunların farklı kalıplarını karışık olarak kullanabilme imkânı bulmuştur. Bu yöntem diğer taraftan şaire vurguyu alt başlıklar hâlinde öne çıkarma ve hayata dair farklı konulardaki görüşlerini dile getirebilme imkânı tanımıştır. Farklı konular karşısında farklı üslup ve tavırlar içerisinde yapılan değerlendirmeler nedeni ile eseri incelerken zaman zaman Mehmet Akif Ersoy, Rezaizade Mahmut Ekrem, Abdülhak Hamit Tarhan, Ziya Paşa, Elekber Sabir, Victor Hugo ya da aydınlanma dönemi düşünürlerinden Rousseau, Didero gibi isimleri hatırlamadan edemedik.

Eserin kahramanı “Azer”, aslında sosyal ve siyasî hayat karşısında derin tecrübeler edinmiş olan Hüseyn Cavid'in kendisidir. Şair “Azer” vasıtası ile yaptığı gözlemleri, yine onun ağzından yorumlar, değerlendirir. Zaman zaman, oluşturulan sahnelerde tamamlayıcı olarak ikinci üçüncü şahıslara yer verilir. Bu kişiler daha çok Azer'in yapacağı nihaî değerlendirme için zemin oluşturma görevini üstlenmişlerdir. “Ressamın Gızı”, “Askerler Talim Eder-

ken”, “Vahşi Kadın” gibi bölümlerde yer alan, “kadın”, “zabit”, “ikinci kadın”, “bir temaşacı”, “bir başka temaşacı” ya da “bir köylü” gibi figürler bu amaca hizmet etmektedirler.

Eserde dikkatimizi çeken bir diğer unsur, anlatım yöntemi ile ilgili olup imge ve simgelerdeki yoğunluktur. Özellikle tabiat unsuru farklı fonksiyon ve görünümleri ile temel ve değişmez bir ilham kaynağı olarak hâkim konumdadır ki bu tavır “Azer” in daha ilk şiirinden itibaren kendini hissettirir:

*Düşündüm ki emel çemenzarında
Açar penbe güller,yaşıl yarpaqlar.
Düşündüm ki, ömrün ilk baharında
Al şefeqler saçar gülgün dodaglar* (Cavid 2003a; 126)

Şair yine hemen ikinci bölümde, tabiata sığınır (Cavid 2003;127). Derdini eflâke sorar; yıldızları dinler. Bir başka bölümde, sahil boyu yürür, yalnızlığa çekilir bu yalnızlığını tabiatın yardım alarak çarpıcı tasvirlerle destekler: Bahçeler solgun, ağaçlar çıplak, bülbüller suskundur (Cavid 2003a; 142).

Eserde özgü bir yenilik olarak gösteremeyeceğimiz bu temayül, şüphesiz ki, Azerbaycan romantik ekolünün en önemli temsilcilerinden olan Hüseyin Cavid’ in önceki eserlerinde de mevcut olup daha çok Rusya ve Türkiye üzerinden taşınan Romantizm’ in bir ürünüdür. Cavid’ in İstanbul’ da bulunduğu yıllarda Rıza Tevfik’ ten dersler aldığını, Türk edebiyatını yakından takip ederek Namık Kemal, Abdülhak Hamit Tarhan, Tevfik Fikret gibi isimlerden büyük ölçüde etkilendiğini biliyoruz (Akpınar 1994; 435).

Mesud Eloğlu bir çalışmasında Cavid’ in eserlerindeki tabiat levhalarının aslında idealize edilen fikir ve duyguların birer bedîî vasıtası olarak düşünüldüğünü söyler (Eloğlu 1975; 23). Bu görüşe katılmakla birlikte şairin sadece pozitif değil, ezgin, üzgün ve bezgin ruh hâllerini yansıtırken de aynı vasıtalarla yararlandığını ifade etmek gerekir.

Cavid, dönemi içerisinde pek çok muasır gibi tabiatı bazen bir dert ortağı bir sırdaş olarak algılamış, bazen de karamsar ruh hâlinin bir yansıması olarak tabiatla kendini aramıştır. Bu tavır onu, tabiatın görünen yüzünden hareketle, görünmeyen yüzü ile kendi iç dünyasında bir paralellik arayışına yöneltmiştir ki “Deniz Temaşası” adlı şiiri bu anlamda dikkat çekici bir örnek olarak karşımıza çıkar. Genellikle kabına sığmaz, coşkun duyguların simgesi olarak kullanılan deniz, bu eserde çaresizliğin ve tükenmişliğin bir ifadesi olarak düşünülmüştür.

“Azer” poemasında hemen fark edilen yoğun duygular biraz önce de belirttiğimiz gibi giriş bölümünden itibaren daha çok tabiat unsurları ile beslenmiştir. Birkaç örnek vermek gerekirse, söz gelimi “Azer” İlkbahar’ ın son gecesi, tan yıldızı yükselirken “Garb’ a Seyahat” e çıkar. Yağmurlu bir sabah,

her yerin sis altında olduğu, güler yüzlü güneşin hazan uykusuna daldığı bir günde “Kömür Madeni”ne gider. “Yurdsuz Çocuklar” da kış mevsimi yoksulluğun simgesel bir ifadesi olarak verilir. Eserin yine “Bayramdı”, “Mezarlıktan Geçerken”, “Vahşi Kadın” gibi bölümlerinde de tabiat unsurları, hazırlanan sahneyi daha da güçlendiren önemli dekor unsurları olarak yer alır.

Muhteva açısından bakıldığında da eserin yine oldukça zengin bir bakış açısına sahip olduğu görülür. Hemen ilk bölümü teşkil eden “Düşündüm ki” şiiri, “Azer”in bir tefekkür, bir muhasebe, bir mülahaza çalışması olduğunun ipuçlarını verir. Yine birkaç bölüm sonra karşımıza çıkacak olan “Azer Düşünürken” adlı şiir de aynı amaç ve kaygının bir ürünüdür.

“Düşünülen nedir?” sorusuna aranılacak cevap, eserin tahlili açısından son derece önemli görünmektedir. Bu soru ile birlikte geçmişe dönük bir hesaplama ile karşı karşıya kalırız. Zaten hemen ilk bölümden itibaren sergilenmeye başlanılan isyankâr ruh hâli de bir oç psikolojisini haber vermektedir ki bu psikoloji aldanmışlık ve aldatılmışlığın yarattığı hayal kırıklığının göstergesidir. Zira ilk bölümde de, belki bir özet olarak ifade edildiği gibi, şair ömrünün ilkbaharında kanlı tufanların, zalim fırtınaların, buhranların sona ereceğini düşünmüş, bu hicran demlerinin sona erip güneşin doğmasını, matemlerini susmasını beklemiştir.

Ancak aynı şiirde yer alan,

Heyhat!...Ortalığı zülmetler aldı,

Tale yarı yardan aralı saldı,

Öksüz ruhum didare hesret qaldı,

Qanatdı könlümü xain dırnaqlar (Cavid 2003a; 126)

şeklindeki dizeler gelişmelerin hiç de bu doğrultuda olmadığına işaret etmektedir. Şairi derin düşüncelere sevk edecek, iç muhasebelere yönlendirecek nedenlerin anahtarları eserin ikinci şiiri olan “Gönlüm” de tamamlayıcı mahiyette verilmeye devam edilir. Bu bölümde kendi kabuğuna çekilmiş, yalnız, kimsesiz, ezilmiş, örselenmiş bir zavallı ile, kendisini ıssız bir yuvanın koynunda garip bir kuş gibi suskun ve bir o kadar küskün hisseden Cavid’le karşılaşırız. Bu kırgınlık ve küskünlük ileriki bölümlerde önce feryad ü figane ardından sitem yüklü şikâyetlere dönüşecektir. Bu anlamda “Muhacirler Yuvası”nda inkılâbın yarattığı hayal kırıklıkları, boşa çıkan ümitler, rejim tarafından kullanıldıktan sonra bir paçavra gibi köşeye atılan insanların dramı dile getirilir. Yine “Oktyabr”a atfedilen “Selman’ın Sesi”nde vaatlerin ve yaşananların tamamen yalan olduğu, “Oktyabr”ın temelsiz bir sevdadan başka birşey olmadığı gerçeği vurgulanır.

Biraz önce de ifade ettiğimiz gibi, büyük bel bağlanılan “Oktyabr İnkılâbı”nın ümitleri boşa çıkarması karşısında Hüseyin Cavid’in 1920’li yıl-

lardan itibaren geçmişe dönerek muhasebelere yönelmesi, defalarca yaşanan aldanmışlığa karşı gösterilen bir başkaldırının ifadesidir. Ancak hemen belirtelim ki, şairin “Azer” poemasında “Anlaşılmaz bir xilqətin /Parlar, sönər şöləsiyəm” sözleri ile özetleyeceği bu isyankâr ruh hâli esasen dönemin genel atmosferini yansıtmaktadır.

Bilindiği üzere Azerbaycan’da 1905 yılında ilan edilen hürriyet manifestosu başlangıçta büyük bir coşkuyla karşılanmış, çoğu zaman karamsar olan romantikler de dâhil olmak üzere geniş çevrelerce demokrasi adına olumlu bir gelişme olarak değerlendirilmiştir: “Geleceğe ümidle baxan yəni insan öz idéali uğrunda mübarizə aparır. Ciddi tereddüdlər keçirən romantik sənətkarlar M. Hadi, H. Cavid, A. Şaiq, A. Sehhet inqilabın ilk illərində böyük ümidlə yaşayırdılar.” (İbadoğlu 1979; 140).

Ancak verilen vaatlerin yerine getirilmemesi, 3 Haziran 1907’de “Stolipin Faciası” olarak adlandırılan gelişme ile özgürlüklerin kısıtlanması ülkede büyük bir hayal kırıklığına yol açmıştır. İşte bu yıllardan itibaren pek çok muasırı gibi Hüseyin Cavid de zaman zaman karamsar ve bedbin bir ruh hâline bürünmüşken, bazen de gelecek ümidi ile dolu, coşkun bir tavır sergilemiştir. “İlm-i Beşer”, “İşte Bir Divaneden Bir Hatıra”, “Meyus Bir Galbin Feryadı”, “Hâl-i Esefiştimalımı Tasvirde Bir Ah-i Mazlumane” gibi çalışmalarında karamsar bir psikolojiye sahip olan şair, “Yad-i Mazi”, “Dün ve Bugün” gibi çalışmalarında geçmişteki güzel günlere sığınmış, “Men İsterim ki” ve “Necm-i Geysudar” gibi çalışmalarda muhayyel gelecek beklentisi içerisinde kendini avutmaya çalışmıştır. İşte bu dalgalı ruh dünyası, kendi ifadesi ile onu “anlaşılmaz bir hilkatin parlar sönər şulesi” hâline getirmiştir. Nitekim şair, eserin “Gece Aydınlığı ve Gün doğuşu” adlı bölümünde içinde bulunduğu bu çaresizliğin tablosunu verir.

Söz konusu çalışmada Azer hayal âleminde bir seyyah olarak seyahate başlar. Bir ressamla karşılaşır. Ona şikâyetlerini aktarır. Ülkesinden şikâyetçidir. Ateşle suyun öpüştüğü, zıtlıkların iç içe olduğu ülkesinin ruhunda yarattığı çelişkilerden, çatışmalardan şikâyet eder. Mülayim bir deniz olmakla birlikte hırçın ve ateşli dalgalara sahip olmasına bir anlam veremez. Sulh arıyor olmakla birlikte sürekli kavga içindedir.

Azer’in yaptığı bu açıklamalar ressam tarafından tuvale aktarılır. Orta-ya çıkan tablo ise tam anlamı ile çaresizliğinin resmidir. Zira tuvalde Azer, üzerinde yakıcı güneş olduğu hâlde, buzlar üzerinde hapsolmuş şaşkın bir çocuk olarak resmedilmiştir (Cavid 2003a; 135).

Şüphesiz ki yapılan bu iç muhasebe bir acziyetten ziyade bir gücün ifadesi olup “geçmişte böyle oldu ancak gelecekte böyle olmayacaktır” mesajı taşımaktadır.

Peki bu tavır ne anlama gelmektedir?

Hüseyin Cavid'in "Muharebe ve Edebiyat" "Cevablara Cevab Yahud İkinci ve Son Rica", "Nakamlık", "Hasb-ı Hal" gibi yazı ve yazı dizilerindeki değerlendirmelerinden yola çıkarak bu tavrı çözümlemek mümkündür.

Cavid'e göre sanatçı, uyandırdığı bedîî duygular yanında aynı zamanda toplumu yönlendirme gibi bir sorumluluğa sahiptir ki bize göre "Azer" poemasındaki tefekkür işte bu kaygının ürünüdür. Bu kaygı aslında sadece sanat değil bir hayat felsefesi olmalıdır:

Yaşamaq da xoşdur, ölmək də xoşdur
Qayəsiz həyatda ölüm də boşdur (Cavid 2003a;204)

Bu düşünceden hareketle şair, "Azer" in ilk bölümünde çekildiği inzivaya son verir ve "irşad" için harekete geçer. Bulut olup denizler gibi akmayı, güneş olup karanlıkları yakmayı arzular. Böylece belki otuz yıldır beynini kemiren korku ve tereddütleri bir tarafa atarak seyahate karar verir.

Söz konusu eserde, yaşadığı toplumu içten içe kemiren, bir bataklık gibi onu çırpındıkça dibe çeken temel nedenleri irdeleyen şair bu yöndeki tespit ve tahlillerini mukayese için "Garba Seyahat" e çıkar. Bu seyahat ona sıkıntılarının kaynağını doğru tespit etme imkânı sağlayacaktır.

Seyahat sırasında "Azer" vasıtası ile edindiği izlenimleri büyük bir hayranlıkla anlatan şair, özellikle insanlarda gördüğü çalışma azmi ve gayretkeş tavırlar karşısında büyük bir şaşkınlık içerisinde. Gördüklerini gıpta ile anlatır. O'na göre ilim ve fennin kazanımlarını, bu kazanımların sağladığı müreffeh hayatı Batı'nın her köşesinde gözlemlemek mümkündür (Cavid 2003a; 148).

Bu muhteşem manzara, Doğu'nun içinde bulunduğu durumun vahametini daha da belirgin hâle getirmektedir. Şair bu tablo karşısında büyük bir burukluk yaşar. Nitekim eserin "Tısbaganın Zovgu" adlı bölümünde bu psikolojinin yansımaları görülür ve söz konusu şiirde Şark hakkındaki trajik gözlem ve duyularla karşılaşırız. "Yurdsuz Çocuklar" yine benzer duyguların ifadesidir. İlgili bölümde, kışın ayazında hayata tutunmaya çalışan kimsesiz çocukların dramı irdelenir. Manzumede "Azer", herkesin sıcak evine ulaşma gayreti içerisinde olduğu soğuk bir kış günü yol kenarında evsiz barksız ısınmaya çalışan birkaç kimsesiz çocuğu fark eder. Karşı pencerede ise bir kadın büyük bir keyifle kar manzaralarını izlemektedir ki aynı tabloya taşınan bu iki görüntü sosyal adaletsizliğe yapılan bir vurgu olma özelliğine sahiptir (Cavid 2003a; 190).

"Bayramdı" adlı bölümde her yerde sefa meclisleri kurulmuşken bayramın yoksullar için ancak bir yas günü olabileceği ifade edilerek aynı yöndeki şikâyetler dile getirilir (Cavid 2003a;192). Aynı yöndeki tavır eserin pek çok

bölümünde karşımıza çıkacaktır. “Vahşi Kadın” adlı bölümde ise ekmek çalan kimsesiz bir kadına yapılan muamele karşısında milyonları çalıp eşraftan geçinen hırsızlar ve bu hırsızlara arka çıkan zihniyet lanetlenir. Aynı şekilde sosyal hayatı çepçevre kuşatmış olan bu adaletsizliğin yarattığı isyan duygusu “Şark’a Doğru” adlı bölümde en acımasız ifadelerle yansıtılacak ve “Senin Allahın yok mu” diyen bir dilenciye “Allah’ın burada, azizim işi ne/ O sürülmüş ki veten haricine” (Cavid 2003a; 177) şeklinde sitemkâr bir cevap verilecektir.

Hemen ifade etmek gerekir ki bütün bu gözleme dayalı tasvirlerde Cavid sadece birtakım tespitler peşinde değildir. Şair aynı zamanda neden, niçin ve nasıllarla problemlerin kaynağına inme, hatta zaman zaman sorgulama amacındadır. Nitekim bir bölümde kömür madeninde çalışırken çalışamaz duruma gelmiş olan bir ihtiyarla yaşanan diyalog bu bakımdan oldukça manidardır. Ömrünü Dante’nin cehenneminden farkı olmayan bu madende geçirmiş olan ihtiyara söylenen aşağıdaki sözler, belki de ileride şairi yerinden yurdundan edecek belgeler arasında yer alacaktır:

*Hey zavallı, saqın, yorma kəndini!
Qüvvətdən düşüncə titrək əllərin,
Düşmənlərin deyil, hətta rəhbərin,*

Arxaların belə satarlar səni.

Sən bir makinasan: qırıq və miskin (Cavid 2003a; 162)

Cavid Azer’de yaşanan açmazların nedenlerini irdelerken meseleyi daha genel boyuta taşır ve bütünü ile Şark’ın sıkıntılarını ortaya koyar. Yaşanılan sefaletin temel kaynağı cehalet ve taassuptur. Daha önceki yıllarda da “Maral”, “Şeyh Sen’an”, “İblis”, gibi çalışmaları ile hurafeye, bağnazlık ve yobazlığa karşı tavrı almış olan şair, özellikle din istismarcıları ile mücadeleyi kutsal bir görev addetmiştir. “Küçük Serseri” adlı çalışmasında hakka varmak için her yerde körü körüne mabedler kuran halkın derin bir gaflet içerisinde olduğunu vurgulayan şair (Cavid 1982;41), aynı meseleyi “Azer”de bu kez “Mescidde” bölümü ile gündeme taşır.

Azer birgün bir mescidin önünden geçerken pencereden sesler duyar. Merakla içeri baktığında vaizin cennet vaatleri ve cehennem yorumları karşısında kendinden geçmiş bir grup ile karşılaşır. Gördükleri karşısında şaşkınlığını gizleyemeyen Azer, cühelanın ilim ve fazilet ticareti peşinde olduğunu, kendisine bakmadan millete ahlâk dersi vermeye çalıştığını ve bu ticaretin sadece minberlerde değil hayatın her safhasında yapılmakta olduğunu düşünerek dehşete düşer. Her güler yüzde ölüm ve kan gördüğünü ifade eder. Minber’den inen vaize verilen nasihat ise Cavid’in bu konuda öngördüğü kurtuluş reçetesini özetler niteliktedir:

En gözəl dindir iştə dini-həyat.

Başqa yol yox, ya fənn, ya mövhumat!

İstər uy dinə, istər uy fənnə,

Çağırır xalqı kəndi cənnətin (Cavid 2003a; 138)

Mecazî bir deyişle cennetin de, cehennemnin de hayatın içinde aranılması gerektiğini, onları yaratanın insanın bizzat kendisi olduğunu ifade eden şair, kiminin cehalet nedeni ile yanıp kavrulurken, kiminin ilim ve irfan yolunu tutarak saadete ulaştığını vurgular. Ardından cemaate yönelerek bütün bu mabetlerin kütüphanelere, okullara çevrilmesi gerektiğini, ancak o zaman fazilet ve marifet güneşinin bütün dünyayı cennete çevireceğini, kanlı, kinli kuvvetlerin yenilgiye uğratılacağını, şeref ve haysiyetin ayaklar altından kurtarılacağını belirtir.

Şüphesiz ki Cavid'in bu yöndeki kaygılarının temelinde kendi insanı için daha çağdaş, daha medeni bir dünya arayışı bulunmaktadır. Bu amacın gerçekleşebilmesi için ise özellikle eğitim sahasında yapılacak düzenlemeler hayati önem taşımaktadır ki onun bu yöndeki düşünceleri temsil ettiği sanat anlayışının da genel kabulleri arasında yer almaktadır:

“XX ésr Azərbaycan romantikləri esl vətəndaşlar yétirmək, terbiyə étmək, onları istiqamətləndirmək kimi vacib məsələlərdən dönə-dönə behs étmış, xüsusilə pədaoq olmuşlarına görə məktəb və şakirdlərlə əlaqədə yazılarında həmin idéalı müdafiə étməyi özərinə bərc bilmışlər” (Eliyev 1985; 93).

Bu çerçevede “Muharibə və Edebiyat” adlı makalesinde, ülkesinde eğitim meselesinin yeterince ciddiye alınmadığından şikâyet eden yazar, okullaşma konusundaki eksiklik ve acziyete dikkat çeker. Batı'dan örnekler verir. Avrupa'da, Almanya'da eğitim konusunda son derece bilinçli politikalar izlendiğini belirtir (Cavid 1985; 233).

“Hasb-ı Hâl” adlı yazı dizilerinde de aynı konuya dikkat çekerek Batı'da eğitimin küçük yaşlarda başlatıldığını, kendilerinin ise geç kaldıklarını söyleyerek karanlık bir tablo ortaya koyar. Ancak bu sadece mevcudun tespitinden ibarettir. Nitekim bu karanlıklardan ilim ve fennin rehberliğinde kısa bir zamanda çıkılabileceğine işaret eden yazar, böylece terakki ve medeniyet kavramları ile bilgi toplumu arasındaki mutlak ilişkiye vurgu yapar (Cavid 2003b; 511).

Hüseyin Cavid'in “Azer” poemasında eleştirdiği bir diğer tavır, tevekkül prensip edinmiş kadercı yaklaşımlardır. Onun bu konudaki tepkisel ve mücadeleci tavrını daha önce kaleme aldığı “Men İsteremki”, “Yad-i Mazi”, “İşte Bir Divaneden Bir Hatıra”, “Hâl-i Esefiştimalımı Tasvirde Bir Ah-i Mazlumane”, “Harb İlahi Garşısında”, “Çelik Gollar” “Guruba Garşı” gibi pek çok çalışmasında da görmek mümkündür.

Bütün bu çalışmalarında gayret ve azim kavramlarını hem birey, hem de toplum adına kutsayan yazar “Azer” in “Garba Seyahat” bölümünde de bu değerlerin millete benlik vereceği, insana huzur getireceği yönündeki kanaatlerini aktarır. Cavid’e göre medeniyetin beşiği kabul edilen Avrupa, terakkiyi bu yöndeki yetenekleri ile yakalamıştır. Zira onlar için çalışmak, gayret etmek, mücadele içerisinde olmak hayatın temel prensibi olup tembellik ve miskinlik asla kabul edilemez (Cavid 2003a; 148).

Biraz önce de ifade ettiğimiz gibi XX. yüzyılın başları itibarı ile Azerbaycan aydınınca Batı genel olarak medeniyet ve terakki kavramları ile eş değer tutulmuştur. Ancak bu tavır nihaî olmamış ve önce birtakım tereddütler yaşanmış, ardından bu konuda neredeyse tam tersi bir söylem ve yaklaşım ortaya çıkmıştır. Nitekim “Azer” poemasında da Hüseyin Cavid’in Batı hakkındaki değerlendirmelerinin sadece olumlu bakış açılarından ibaret olmadığı görülür. Zira madalyonun bir de diğer yüzü bulunmaktadır ve bu yüz o yıllarda Azerbaycan’da pek çok aydının Batı ve medeniyet konusundaki düşüncelerinde ciddi değişimlere yol açmıştır.

Şüphesiz ki Birinci Dünya Savaşı’nın sebep olduğu maddî ve manevî tahribat, bu yöndeki kabul ve inançların sarsılmasında en büyük etken olmuştur. Özellikle de bu dönemde daha çok idealist tavırları nedeni ile Batı’ya karşı derin hayranlık duyguları içerisinde olan romantikler büyük bir hayal kırıklığı yaşamışlardır:

“Müharibeden evvel maarif ve medeniyetin inkişaf etdiyi ölkelerde insanın deyişdiyini, büyük ağıl sahibi olduğunu, xarüqeler yaratdığını, insan idrakının serhedlerinin hüduzsuz olduğunu, telim-terbiye vasitelerile her yerde insanın kamala çatmasının, adi exlaqi keyfiyyetler kesb étmesinin mümkün olduğunu tesdiq eden romantikler, müharibe dehşetlerini görenden sonra bu neticeye geldiler ki, insan hêr ne qeder maariflense de yêne onda ‘ibtidai vehşi beşer – instinktleri qalmış, beşer hêç bir gênetik inkişaf yolu kêçmeden yêne de vehşi, anlaşılmaz beşer’ olaraq qalmış, ne elm, ne maarif, ne telim-terbiye ibtidai vehşi instinktleri leğv éde bilmemiştir.” (Cefer 2003;157).

Bu anlamda romantik kanadın en önemli temsilcilerinden olan Hüseyin Cavid’in “Herb ve Felaket” “İblis” “Savaş ve Muharebe” gibi değişik türdeki çalışmalarında da savaş karşısında yaşanan dehşetin Batı’ya olan bakış açısı üzerindeki etkilerini görmek mümkündür. Gördüğü vahşet ve yaşadığı dehşet karşısında bu noktada “insan tabiatı”nı sorgulamaya başlayacak olan Cavid, “Azer”de de, “Ressamın Gızı”, “Askerler Talim Ederken” gibi bölümlerde fitrat ve yaratılış kavramları üzerinde felsefî mülahazalara yönelecektir.

Cavid’in zaman içerisinde Batı hakkındaki kanatlerini değiştirecek olan bir diğer etken de kültürel ve ahlaki dokudaki farklılıklar olmuştur. Nitekim

“Azer”de bu boyut ile ilgili olarak gündeme taşınan önemli konulardan birisini kapitalist dünyanın kadına ve gençliğe bakış açısı oluşturur.

Hatırlanacağı üzere kadın hakları meselesi XX.yüzyılın başlarından itibaren Azerbaycan edebiyatında gerek realist, gerekse romantik şair ve yazarların sıklıkla kaleme aldıkları en önemli konulardan biri olmuştur. Bu çalışmalarda kadının maruz kaldığı kötü muamele farklı yönleri ile irdelenmiş, temenniden öteye pek götürülemez de çözüm önerileri sunulmuştur.

Kadın ve kadın hürriyetinin esas alındığı söz konusu çalışmalarda başlıca iki tavır dikkatleri çeker. Bunlardan birincisi kadının içinde bulunduğu acınası durumun tasvir ve tahlili, diğeri ise bu duruma sebep olanların deşifre edilerek kınanmasıdır. Eğitim yolu ile kadını ait olduğu statüye kavuşturma arzusu da bir üçüncü temayül olarak gösterilebilir. (Erol 2007; 255)

Bir çalışmada kadınların “cemiyet-i beşeriyedeki kıymet ve ehemmiyetlerini” görmek ve anlamak için sadece “Cennet anaların ayakları altındadır” sözünü hatırlamanın bile yeterli olacağını ifade eden Hüseyin Cavid (Cavid 2003b; 531), “Şark Gadını”, “Gadın”, “Gız Mektebinde” gibi eserlerinde farklı boyutları ile ele alarak meselenin gündemde kalmasına önemli katkılar sağlamıştır. Belki de bir prensip olarak benimsenmiş olan bu tavır “Azer”e de taşınmıştır. Geleneksel uygulamaların ve toplumsal tabuların kadın üzerindeki baskısı eserin “Gelin Köçerken” adlı bölümünde en çarpıcı boyutları ile gözler önüne serilmiştir.

Ancak “Azer”de konu ile ilgili olarak altı çizilen asıl mesele bu konuda Batı’nın sergilediği iki yüzlü tavidir. Nitekim eserin “Lale” adlı bölümünde şairin bu yöndeki sorgulamaları ile karşılaşırız. Hikâye kapitalist zihniyetin kurbanı olan Lale adlı bir genç kızın yaşadığı trajedi üzerine yapılandırılmıştır ki bu kurgu kadın hakları savunucusu olmakla övünen Batı’nın iki yüzünü ortaya koyma düşüncesinin bir ürünü olarak karşımıza çıkar.

Hüseyin Cavid’in medeniyet konusunda kendisini rahatsız eden bütün bu olumsuzluklar karşısındaki tavrı aktif bir nitelik taşımaktadır. Nitekim yazarın, “Azer”de söz konusu sıkıntıların kaynak ve nedenlerine inme konusunda oldukça gayretkeş olduğu görülür. Ona göre insanlar arasında büyük hayal kırıklığı yaratan bütün bu olumsuzlukların başlıca müsebbibi aslında benliğinden uzaklaşmış olan insanın bizzat kendisidir. “Azer”in “Yaşamak ve Yaşatmak” adlı bölümü işte bu analizin yapılarak bir sentezin ortaya konulduğu bölümdür.

Şair bu bölümde ikinci şahıslar vasıtası ile önce konu hakkındaki farklı kanaatleri ortaya koyar. Bir ihtiyar dünyayı cehenneme çeviren bencil duyguları lanetleyerek, her şeyin sevgi ile daha güzel olacağını söyler. Muhatabı olan genç ise yaşamak için öldürmenin şart olduğunu, yeryüzünde zayıflara

yer olmadığını belirtir. Çünkü gerçekte yeryüzü, üzerinde insan adı verilen bir sürü muhteris böceğin birbirini yiyerek hayatta kaldıkları bir bataklıktır.

İşte bu noktada akil kişi olarak sözü “Azer” alır ve meseleye açıklık getirir. Ne ihtiyarın, ne de gencin söyledikleri gerçeği tam olarak yansıtmamaktadır. Zira dünyayı herkes kendi bakış tarzı, hayat şartları, bilgi birikimi ve tecrübeleri doğrultusunda algılamaktadır. Onu kimi bataklığa benzetmekte, kimisi ifrite olarak tanımlamaktadır. Oysa dünya şen bir gül bahçesine benzer. Orada istenilen çiçekler de vardır, istenmeyen dikenler de. Çiçek derip, gül toplamak ya da çalı ve dikene dolanmak sonuçta insanoğlunun tamamen kendi tercihidir:

*İnsan çox tühafdır, o hər şey yapar,
Onda yaşamaq da, yaşatmaq da var.
“Yaşatmam, yaşaram” deyən sefillər
Qan içən vəhşilər yolunu izlər.
Sen nə mələksən, nə də qaplansan,
Nə gülsən, nə tikən... yalnız insansan. (Cavid 2003a; 187)*

Cavid’in “Azer” vasıtası ile verdiği bu mesaj esasen insanoğlunun doğarken iyi olduğu, zamanla bozulduğu vurgusunu da ihtiva etmektedir ki Azerbaycan’da özellikle romantik kanadın sahiplendiği bu bakış açısında Rousseau, Didero gibi aydınlanma dönemi filozoflarının Firdevsi, Hakanî, Nizamî, Hafız, Sa’di, Rumî, Ömer Hayyam gibi İslâm filozofu ve şairlerinin büyük etkisi olduğunu söylemek mümkündür.

Yukarıda Azer poemasının muhtevası hakkında yaptığımız değerlendirme ve örneklemelerden de anlaşılacağı üzere, Cavid’in tamamlanmamış olan bu son çalışması muhtelif konuların harmanlandığı antolojik bir çalışma olmayıp, pek çok problemin ortak paydasının arandığı, kendi ifadesi ile asıl kaynağını “beşeriyetin en derin, en ulvi bir tecelligâhı” (Cavid 2003b; 545) “sevgi” kavramından alan ve bu yönü ile de onun sanat felsefesini özetleyen bir eserdir.

Kaynaklar

- AKPINAR, Yavuz (1994), *Azerî Edebiyatı Araştırmaları*, Dergâh, İstanbul.
- ELİYEYEV, Kamran (1985), *XX. Esr Azerbaycan Romantiklerinin Edebi-Nezerî Görüşleri*, Elm, Bakı.
- ELOĞLU, Mesud (1975), *Hüseyin Cavid’in Romantizmi*, Azerbaycan Dövlət Neşr., Bakı.
- EROL, Ali (2007), *Azerbaycan Şirinde Romantizm*, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları No: 53, İzmir.
- Hüseyin Cavid (1982), *Eserleri I*, (Haz.: Turan Cavid), Yazıçı, Bakı.
- (1985), *Eserleri IV*, (Haz.: Turan Cavid), Yazıçı, Bakı.

- (2003a), *Eserleri Üç Cildde* (Haz.: Kemal Abdulla-Turan Cavid vd.), Bakı Azerbaycan Medeniyet Fondu, C 1, Bakı.
- (2003b), *Eserleri Üç Cildde* (Haz.: Kemal Abdulla-Turan Cavid vd.), Bakı Azerbaycan Medeniyet Fondu, C 3, Bakı.
- İBADOĞLU, Ebulföz (1979), “XX. Esr Azerbaycan Romantiklerinde İnsan Konsepsiyası (1905-1910-cu İller)”, *XX. Esr Azerbaycan Edebiyatı Meseleleri*, Elm Neşr., Bakı.
- İSMAYILOV, Ejder (1983), *Dünya Romantizm En'eneleri ve Hüseyin Cavid*, Yazıçı, Bakı,
- Memmed Cefer (2003), *Seçilmiş Eserleri II*, Çınar Çap, Bakı.
- TALIBZÂDE, Kamal (1966), *XX. Esr Azerbaycan Tenqidi (1905-1917-çi İller)*, Azerbaycan CCP Élmler Akadémiyası Neşr., Bakı.

